

POJAVA BOGUMILSTVA I ANATEMA KAO NAČIN BORBE PROTIV HERETIKA

Pavo ŽIVKOVIĆ, Sarajevo

Prve tragove postojanja hereze manihejstva ili, kako ga još zovu, bogumilstva nailazimo kod carigradskog patrijarha Teofilakta sredinom 10. stoljeća. Bogumilsko se učenje iz Bugarske širilo u Srbiju, a otuda u Bosnu i Hum, kako to ističu neki povjesničari (V. Čorović, V. Glušac, A. Solovjev, B. Petranović, N. Radojčić i drugi). Ima i takvih mišljenja da su heretici došli sa Zapada, to jest preko Italije i Zadra u Bosnu i Hum (F. Rački, D. Mandić, J. Šidak, D. Kniewald, M. Barada i od novijih F. Šanjek). Katolička crkva nastojala ih je protjerati iz Bosne i Huma. Pritom se koristila različitim metodama sprečavanja njihova djelovanja, od kojih posebnu pažnju zavređuje metoda anatemiziranja. Prva njihova spominjanja datiraju iz vremena patrijarha Teofilakta u razdoblju između 933. i 956. Spominju se tri osnovna načela borbe protiv bogumilskog širenja, od kojih se ono prvo odnosi na prvake i učitelje te hereze, drugo na one koji su zavedeni iz neznanja i neukosti i treće na one koji nisu poticali niti širili krivovjerstvo, već su mi pristupili iz neznanja.

Carigradski patrijarh daje upute na koji način sprovesti anatemiziranje heretika. Spominje se nekoliko formulacija prokletstva, od kojih vrijedi istaknuti onu što izričito naglašava da se proklinje onaj tko propovijeda izmišljotine, praznovjerje o Djevici Mariji, onaj tko ne vjeruje u tajnu tijela i krvi Kristove, tko god bogohuli da je Sin i Božji zakon bezgrašan samo u mašti i prividenju, a ne i stvarno.

Crkvene pouke o istraživanju i kažnjavanju heretika raznorodne su i raznovrsne. Najuobičajenija kazna jest prokletstvo, ali je ona zadnja mjera koja se izriče nakon svih drugih blažih postupaka obraćenja. Heretizam je posebno duboke korijene imao u Bosni i Humu, gdje su krstjani Crkve bosanske imali potporu domaćih vladara i uglednih feudalaca. Anatema kao sredstvo kažnjavanja krivovjernika zaživjela je i u Bosni i Humu i odnosila se i na neke ugledne bosanske velikaše i uglednike kakvi su Rastudije, Radomir, Dražilo, Tvrtko, Tvrdoš, Tolko, Radin gost i drugi. Iako vrlo oštra mjera, ni anatema nije baš puno pomogla u iskorjenjenju Crkve bosanske i krstjana, članova te Crkve u Bosni i Humu, koji se tamo zadržale sve do dolaska Turaka, a onda najveći broj krstjana prijeđe na islam.

Prvi izvorni podaci koji govore o pojavi i širenju bogumilskog pokreta na Balkanskom poluotoku nisu do danas dovoljno osvjetljeni i razjašnjeni. Pojavu manihej-

ske i pavličanske hereze u Bugarskoj ne spominje ni takav izvornik kao što je bizantski car i pisac Konstantin VII. Porfirogenet sredinom 10. stoljeća u svom dobro poznatom djelu *De administrando Imperio*. Nije li to znak da je u njegovo vrijeme, a riječ je o prvoj polovini 10. stoljeća, još uvijek nije bilo?

Na prve tragove o postojanju hereze manihejstva ili, kako ga još bolje označavaju suvremenici, bogumilstva nailazimo kod carigradskog patrijarha Teofilakta, koji patrijaršijsku službu obnaša sredinom 10. stoljeća. Podaci koje nam on priopćava datiraju iz vremena između 933. i 956. Riječ je o jednom pismu što ga carigradski patrijarh šalje bugarskom caru Petru. U pismu spominje manihejce i pavličane koji su se pojavili u Bugarskoj.¹

Brojni su povjesničari pokušali dokazati kako je riječ o vjerskoj sekti koja se zove bogumilstvo, a ime je dobilo prema bugarskom popu koji za sebe kaže da je »Bogu mil«. Prihvatio je manihejsko učenje i učenje pavličana koje je došlo s Bliskog istoka a koje je on preko svojih sljedbenika širio iz Bugarske na Makedoniju i Srbiju, neki povjesničari čak kažu i na Bosnu i Hum. Među te povjesničare spadaju: Vladimir Ćorović, Vaso Glušac, Aleksandar Solovjev, B. Petranović, Nikola Radojčić i drugi.² Bilo je na drugoj strani i osporavanja tih teza po kojima su u Bosnu i Hum došli bogumili iz Srbije. Među takve spadaju: Dominik Mandić, Jaroslav Šidak, Dragutin Kniewald, Franjo Rački, Miho Barada, Franjo Šanjek i drugi.³ Neki od ovih drže da su patareni došli sa Zapada, tj. preko Italije, Zadra, Splita i drugih dalmatinskih gradova u Bosnu. Moramo odmah istaknuti da to nisu ni bogumili niti patareni, već krstjani Crkve bosanske koji imaju nešto svog autohtonoga što ih razlikuje od prije spomenutih heretičkih pokreta. Zajednički im je samo dualizam, tj. učenje o postojanju dobrog Boga, tvorca duhovnog svijeta, i Satanaela, tvorca materijalnog svijeta.

U ovom našem kraćem prilogu o heretičkom pokretu i anatemi koja ih je sustizala na svakom koraku od službene Crkve, pozabavit ćemo se malo više kroz nekoliko

¹ J. IVANOV, *Bogumilski knigi i legendi*, Sofija, 1925; F. RAČKI, *Oko pitanja »Crkve bosanske« i bogumilstva*, Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu, Zagreb, 1975, str. 31.

² V. ĆOROVIĆ, *Historija Bosne*, knj. I, Beograd, 1940; V. GLUŠAC, *Problem bogumilstva*, Godišnjak Istorijskog društva BiH, V/1953, Sarajevo, 1953, str. 105–138; ISTI, *Srednjovekovna »Bosanska crkva«*, Popovićeve priloge IV, Beograd, 1924, str. 1–55; ISTI, *Istina o bogomilima*, Istorijska rasprava, Beograd, 1945; A. SOLOVJEV, *Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu*, Godišnjak Istorijskog društva BiH, VI/1953, str. 1–103; ISTI, *Jesu li bogumili poštovali krst?* Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, NS, 3/1948, str. 81–102; ISTI, *Vjersko učenje bosanske crkve*, Zagreb, 1948; ISTI, *Autour des Bogomiles*, Byzantion, 22/1952, 81–104; B. PETRANOVIĆ, *Bogumili, Crkva bosanska i krstjani*, Zadar, 1967; N. RADOJČIĆ, *O zemlji i imenima Bogomila*, Prilozi P. Popovića, 7/1927, 147–159; F. RAČKI, *Bogumili i patareni*, Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije, knj. LXXXVII, Beograd, 1931; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975. O tom problemu bogumilstva i Crkve bosanske u spomenutoj knjizi nalazi se gotovo sva dosadašnja literatura objavljena kod nas i u svijetu. Navedeni se autor u svom znanstvenoistraživačkom radu gotovo sav posvetio tom fenomenu, što potvrđuje i brojna bibliografija na koju upućujem ovom prilikom.

³ D. MANDIĆ, *Bosanska crkva bosanskih krstjana*, Chicago, 1962; J. ŠIDAK, *Studije o »Crkvi bosanskoj« i bogumilstvu*, Zagreb, 1975; D. KNIEWALD, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, Rad JAZU, CCLXX, Zagreb, 1949, str. 115–276; F. RAČKI, *Bogumili i patareni*, Beograd, 1931; M. BARADA, *Šidakov problem »Bosanske crkve«*, Nastavni vjesnik, 48/1940–41, str. 398–411; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975.

manje poznatih izvornih podataka koji mogu nešto više osvijetliti problem hereze i prokletstva kojim se Crkva služila u borbi za njihovo iskorjenjenje. Započet ćemo od prvih korijena pojave bogumilskog pokreta u Bugarskoj i njegova širenja na Makedoniju, Srbiju i druge balkanske zemlje. Bit će riječi i o načinu borbe koju vodi Crkva protiv te nove hereze na Balkanu. U rasvjetljavanju nove hereze bogumilstva i prokletstvu kao načinu borbe protiv te nemani posebno mjesto pripada poslanici carigradskog patrijarha Teofilakta, sina bizantskog cara Romana Lakapina, koju patrijarh šalje svomu šurjaku bugarskom caru Petru. Ta poslanica datira između 933. ili najkasnije do 956.⁴

Patrijarhovo pismo upućeno bugarskom caru i činjenica o prisutnosti hereze u Bugarskoj, uznemirila je tamošnjeg cara koji se carigradskom patrijarhu obraća s molbom za pomoć i savjet kako da se oslobodi te napasti. Između cara i patrijarha razmijenjeno je tim povodom nekoliko pisama, u kojima patrijarh šalje upute caru kako da postupa prema sljedbenicima tog novog vjeroučjenja. Patrijarh spominje tri osnovna načela borbe protiv bogumila.

Prvo načelo odnosi se na prvake tog krivovjerja i na učitelje koji herezu šire i propovijedaju lažnu dogmu. Prvaci i učitelji bogumilski moraju se javno odreći svojih nečasnih radnji. Ako to ne učine, neka budu prokleti. Ako se odreknu krivovjerja, valja ih ponovno krstiti prema odredbama Nicejskog sabora. Za njihovo učenje kaže se da je manihejsko pomiješano s pavličanskim.

Drugo načelo odnosi se na one koje su zaveli prvaci i učitelji najviše zbog neznanja i neukosti. Takvi nisu bili sposobni razabrati pravovaljane od krivih dogmi, te ne bi trebali biti podvrgnuti novom krštenju, nego će biti pomazani svetim uljem kako se to čini s djecom. U krilo prave vjere i Crkve bit će vraćeni i heretički svećenici ako prokunu herezu i javno se pismenim putem odreknu krivovjerstva te budu ispovijedali kršćansku vjeru.

Treće načelo uključuje sve one koji nisu poticali niti učili, već su u herezu prešli u potpunom neznanju, provodeći neko vrijeme među krivovjercima, a onda ih se odrekli. Takvi se mogu povratiti u kršćanstvo i Crkvu nakon četveromjesečnog kajanja.

Postojala je i četvrta kategorija zalutalih vjernika u koju se ubrajaju oni koji se nisu pokolebali, nego su ostali čvrsti u heretičkom – bogumilskom nauku. Te koji su ostali u grijesima Crkva Božja odbacuje kao pokvarene i štetne udove, koje predaje na osudu i prokletstvo. Za takve su državni sudovi predviđali smrtnu kaznu. Istina, Crkva to ne odobrava, budući da crkvenim ustanovama ne priliči uništenje heretika prije nego im se pruži prilika za okajanje grijeha, a izliječiti ih može samo Bog, koji ne želi smrt grešnika, već nastoji oko njegova obraćenja.

Carigradski patrijarh Teofilakt šalje bugarskom caru Petru upute kako da izvrši anatemiziranje (proklinjanje) heretika. Donosimo nekoliko formulacija prokletstva kojeg čini službena Crkva.

1. Svatko tko ne misli onako kako to uči sveta Katolička Crkva (ἡ καθολικὴ ἐκκλησία), rimska, carigradska, aleksandrijska, antiohijska i jeruzalemska po odredbama i dogmama sedam općih sabora, neka bude proklet od svete Trojice.

⁴ V. GRUMEL, *Les régestes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. I, fasc. 2, str. 223.

2. Svaki onaj koji kaže, i u to vjeruje, da postoje dva načela (δὐὸ ἀρχαί), dobro i zlo, kao tvorci svjetla i tame ili tvorci anđela i čovjeka, neka bude proklet (ἀνάθεμα εἶτω).

3. Tko god tvrdi da je lukavi Satanael tvorac materijalnog svijeta i njegov gospodar (ποι ηἱῆς καὶ ἀρχῶν τῆς ὕλης) kao i čitavog vidljivog svijeta i ljudskog tijela, neka bude proklet.

4. Tko god bude govorio zlo o Mojsiju i njegovim zakonima i ustvrdi da proroci nisu propovjednici dobrih načela (ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ), neka bude proklet.

5. Svaki onaj koji se odriče zakonitog (crkvenog) braka i koji propovijeda da je rođenje i obnavljanje ljudskog roda Satanaelov zakon, neka bude proklet.

6. Tko god bogohuli da je Sin i Božji zakon bezgrešan samo u mašti i prividenju, a ne i stvarno, neka bude proklet.

7. Tko propovijeda i drži da su smrt Kristova i uskrsnuće bili samo prividni, neka bude proklet.

8. Svi oni koji ne vjeruju u tajnu tijela i krvi Kristove i koji iskrivljuju evanđelje i Djela apostolska, neka budu prokleti.

9. Oni koji propovijedaju izmišljotine da je Djeвица Marija poslije Riječi Božje rodila drugog sina snošajem s muškarcem, neka budu prokleti.

10. Oni koji propovijedaju praznovjerje da Bogorodica nije Marija, kćer Joakima i Ane, već Jeruzalem u kojeg je Krist ušao pa izašao, neka budu prokleti.

11. Svi učitelji i dostojanstvenici bogumilske hereze neka budu prokleti.

12. Tvorci ove krive vjere, Egipćanin Scitijan i njegov učenik Terebint i 12 učenika Manesovih, neka budu prokleti.

13. Pavao, Ivan i Bogumil, u kojima su sljedbenici dobili ime pavličani, manihejci i bogumili, zatim Armenac Konstantin Manailit i Silvan neka budu prokleti.⁵

Sva ova nabranja i formulacije anatemiziranja povjerila je Crkva svećenicima koji su trebali biti primljeni u Crkvu. Svi oni koji ostanu neposlušni, bit će anatemizirani (prokleti) i predani svjetovnim sudovima da im se izreknu primjerne svjetovne kazne. No prije svega treba još jednom pokušati prijetnjama i prokletstvima te tako izbaviti krivovjerne na put obraćenja i kajanja.

Nova hereza, koja se u Bugarskoj pojavila pod imenom bogumilstvo, prema kazivanju patrijarha Teofilakta slična je staroj pavličanskoj o kojoj govori Petar Sicilski.⁶ Na sličan način bili su anatemizirani i pavličani, a u tom anatemiziranju ponavljaju se određene formule i za bogumile, kod kojih nalazimo dualističko vjerovanje (postojanje Boga dobra, tvorca duhovnog svijeta, i Satanaela – Boga zla, tvorca materijalnog svijeta), doketizam, poimanje da je Krist ušao u Mariju i iz nje izašao, nijekanje Starog zavjeta i euharistijske tajne i njezina slavlja. Kod bogumila, a to je slučaj s gotovo svim dualističkim herezama (katarima, albigenzima, patarenima i krstjanima Crkve bosanske), prevladava načelo antimaterije. Dok na jednoj strani kršćanstvo blagoslivlja materiju poučavajući da je vidljivi

⁵ M. N. PETRORSI, *Pismo patrijarha konstantinopoljskog Teofilakta*, »Izvjestia« otdel. ruskoago jazika i slov. Imp. Akad. Nauk. XVIII, Petrograd, 1913, sv. III, str. 356–372. Tekst je preuzet od rukopisa: Milanske Ambrosiane, br. 270. Prijevod na bugarski jezik dao je: N. V. ZLATARSKI, *Istorija na b'lgarskata d'ržava*, t. I, d. 2, Sofija, 1927, str. 223–224.

⁶ *Patrologia Graeca*, vol. CIV, col. 1257–1290 (Siculus, Petrus, Historia Manicheorum).

materijalni svijet plod Božjeg darivanja,⁷ heretici drže da je materija tvorevina Satanaela (Đavla) i zbog toga je treba prezirati i svladavati duhovnom snagom.

Dok kršćanstvo blagoslivlja brak, pozivajući se na Kristovu prisutnost u Kani Galilejskoj, i blagoslivlja djecu, kako to Krist ističe: »Pustite dječicu neka dolaze k meni«⁸ bogumili, krstjani Crkve bosanske i neki drugi heretici drže da je svaki spolni odnos grijeh, jer je to Satanaelovo djelo, pa su tako i djeca koja se rađaju plod grijeha i Satanaela (Đavla). Najbolje se to očituje u govoru prezbitera Kozme, bugarskog svećenika koji živi u vrijeme djelovanja bogumila, protiv kojih istupa u svojim govorima.

Crkvene pouke o istraživanju i kažnjavanju heretika vrlo su raznorodne, a kazne raznovrsne. Najuobičajenija kazna jest prokletstvo, ali ona je zadnja mjera koja se izriče nakon svih drugih blažih postupaka i ophođenja prema krivovjercima.

Crkva je najprije pokušavala blažim postupcima obratiti heretike crkvenim uvjerenjem, koristeći čak i teološke polemike i prepirke s krivovjercima, ali je na drugoj strani nalagala svjetovnoj vlasti da poduzima oštre mjere prema sljedbenicima krivovjerstva, uključujući tu i smrtne kazne ili barem tjelesne ako kletva ne pomogne.

U Bosni i Humu tijekom srednjega vijeka to nije bio čest slučaj, budući da su krstjani Crkve bosanske uživali blagonaklonost bosanskih vladara i pokrajinskih gospodara, koji su i sami bili sljedbenici krivovjerstva. Ni to nije pripomoglo da krivovjerci krstjani Crkve bosanske od strane Katoličke Crkve ne dožive anatemi-ziranje (prokletstvo), koje nije mimoilazilo ni neke ugledne crkvene dostojanstvenike Crkve bosanske pa ni domaće vladare i pokrajinske gospodare. Spomenut ćemo nekoliko takvih primjera koji se odnose na bosansko-humske uglednike. Među anatemiziranim osobama nalazili su se: »Rastudie bosanski i Radomir i Dražilo i Tolko i Tvrtko i Tvrdoš i vsi naricajušteji se krstjani i krstjanice, a ne klanjajušte se svetim ikonam i krstu časnom da budut prokleti.«⁹

U zagrebačkom rukopisu prilikom proklinjanja bosanskih krivovjeraca spominju se sljedeća imena: »Belizmen'c, Rastudije, Dražilo, Tvr'doš, Dobr'ko, Radosin, Rastina gost', pop' Drug', Tvr'dko, pop' Braten', Hoteš i vsi jeretici Bos'n'sci i Hi'm'sci da budut prokleti.«¹⁰ Ako se detaljnije pogleda sadržaj pljevaljskog sinodika, navedeni Rastudije Bosanski mogao bi biti istovjetan s gospodinom Rastudijem kojega zapis iz Batalova evanđelja stavlja u red Crkve bosanske.¹¹ U dečanskom rukopisu spomenuta su i ova imena u kletvi: »Voihna, Prijezda Nelep'c', Stog'šia, Boroje, Lep'čin' i vsi verujušte v' ne i sv/e/detelije im' da budut' prokleti.«¹²

⁷ Post 1,31.

⁸ Luka 18,16.

⁹ Đ. ĐANIČIĆ, *Život kraljeva i arhiepiskopa srpskih*, Beograd, 1866, str. 41.

¹⁰ F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975, str. 140–141.

¹¹ Sp. Đ. RADOJČIĆ, *Odlomak bogomilskog evanđelja bosanskog tepčije Batala iz 1393. godine*, Izvjestija na Institut za balgarska istorija, sv. 14–15/1964, str. 459–509, 495. Usporedi: F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 141.

¹² Prijezdino ime ne nalazimo u dečanskom rukopisu. Aleksandar Solovjev ide čak tako daleko da poistovjećuje ovoga Prijezdu s poznatim istoimenim bosanskim banom, koji je u znak odanosti Katoličkoj Crkvi svoga sina dao dominikancima na odgoj. A. SOLOVJEV, *Svjedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu*, Godišnjak Istorijskog društva BiH, VI/1953, 66; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani*, str. 141.

Iz navedenih formulacija jasno se vidi da anatema pogada sve one koji se ne klanjaju i ne štiju svete slike i križeve, a pouzdano se zna da su to članovi i sljedbenici Crkve bosanske. Jedan od takvih bio je i ugledni komornik na dvoru Kosača, Radin gost. U jednom vrefu za njega se izričito veli: »... i Radin gost hercegov da budet proklet...«¹³

Sva navedena prokletstva i primjeri njihova izricanja odnose se na Bosnu i Humu, gdje je krivovjerje imalo duboke korijene i čvrsta uporišta na bosanskom dvoru te dvorovima pokrajinskih gospodara kakvi su: Pavlovići, Kosače i Hrvatinići, koji obnašahu učenja Crkve bosanske. Budući da u Bosni i Humu do sredine 15. stoljeća nije bilo pravoslavlja (ono se javlja s dolaskom Turaka i osnivanjem prvih manastira u Žitomisliću sredinom 15. stoljeća), sve su anateme (prokletstva) išle iz redova svećeničkih lica Katoličke Crkve, koja je bila vodeća u Bosni i Humu. Prokletstva je izričala Katolička Crkva, i to preko svojih dostojanstvenika, uključujući tu i anateme što su ih izričali i same pape. Prokletstvo je dokaz osude svih krstjana Crkve bosanske a napose njihovih visokih dostojanstvenika kakvi su bili: Rastudije, Radoe, Radovan, Hlapoe, Dragoš, Povrožen, Radoslav, Miroslav, Boleslav i Ratko, koji su obnašali funkcije počevši od djeda Crkve bosanske, kao najvišeg dostojanstva, do gosta i staraca, uglednih dostojanstvenika u hijerarhiji Crkve bosanske.¹⁴

Anatema je bila vrlo efikasno sredstvo u rukama Katoličke i Ortodoksne Crkve za borbu protiv heretika. Vrlo oštre mjere koje su se primjenjivale protiv krstjana Crkve bosanske bili su, uz prokletstvo, križarski ratovi koje je organizirala Katolička Crkva preko ugarskih kraljeva. Te su akcije primoravale i pojedine bosanske vladare da se javno odriču krivovjerja i obećaju kako će raditi na njegovu iskorjenjenju. Pokazuje to primjer bana Kulina i njegova abjuracija koja se dogodila na Bilinom polju kod Zenice 1203, a na kojoj se ne bismo ovaj put zadržavali. Taj slučaj zavređuje posebnu pažnju.

Na kraju ovog manjeg priloga o kletvi želimo zaključiti sljedeće: Zajedno s pojavom heretizma na Balkanskom poluotoku, najprije u Bugarskoj a potom u Makedoniji, Srbiji te Bosni i Humu, Katolička i Ortodoksna Crkva pribjegavaju anatemi (prokletstvu) kao oružju za iskorjenjenje tog krivovjerstva. Ma koliko to oružje bilo moćno, nije bilo i sasvim djelotvorno u suzbijanju širenja te pošasti, koja najčvršće uporište nađe u Bosni i Humu (Hercegovini). Ovim prilogom pokušali smo iskazati formulacije prokletstva te osobe i institucije na koje se ono odnosi. Kao što se iz izloženog može vidjeti, riječ je uglavnom o istaknutijim vjeroučiteljima manihejstva, pavličanstva, bogumilstva i krstjanstva Crkve bosanske. Negdje je ta kletva imala više a negdje manje efekta. Posebno želimo istaknuti da se ona malo odražavala u Bosni i Humu, zbog čega je Katolička Crkva pribjegavala i križarskim vojnama s nakanom da se obračuna sa sljedbenicima Crkve bosanske. Koliko je u tome uspjela, teško je reći kad se ima na umu činje-

¹³ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae, 1892, str. 17.

¹⁴ A. P. LÁVROV, *Paleografičeskoe obozrenie Kirilovskago pisma*, Enciklopedija Slavjanskoj filologiji, Priloženje k Vipask, IV/1-4, Albom snimkov s jugoslavjanskih rukopisei, Petrograd, 1916, sl. 16. Riječ je o Batalovu evanđelju iz 1393, priopćeno više puta i od više autora. Vidi bilj. 11. Lj. STOJANOVIĆ, *Jedan prilog k poznananju bosanskijeh bogomila*, Starine JAZU, XVIII, Zagreb, 1886, str. 231; D. MANDIĆ, *Bosanska crkva bosanskih krstjana*, Chicago, 1962; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb, 1975.

nica da ta sekta, a s njom i fenomen kletve, traje u Bosni i Hercegovini tijekom čitavoga srednjeg vijeka i da kao rezultat njena postojanja najveći broj sljedbenika te hereze prelazi masovno na islam, iako je riječ o jednom te istom hrvatskom narodu.

ZUSAMMENFASSUNG

DAS AUFTRETEN DER BOGOMILEN AUF BALKAN UND DER BANN ALS KAMPFMITTEL FÜR IHRE AUSROTTUNG.

Die ersten Hinweise auf die Existenz des Manichäismus oder Bogomilen findet man bei dem Patriarchen von Konstantinopel Theophilakt um die Mitte des 10. Jh-s. Diese Lehre hat sich aus Bulgarien nach Serbien ausgebreitet und dann nach Bosnien und Hum, dies behaupten mehrere Historiker (V. Ćorović, V. Glušac, A. Solovjev, B. Petranović, N. Radojčić und andere). Es gibt auch Meinungen, daß diese Häretiker aus Westen gekommen sind und zwar über Italien und Zadar nach Bosnien und Hum (F. Rački, D. Mandić, J. Šidak, D. Kniewald, M. Barada und von den neueren F. Šanjek). Die Katholische Kirche versuchte verschiedene Methoden, um sie aus Bosnien und Hum zu vertreiben, dabei war der Bann die Hauptstrafe. Die Bemerkungen des Patriarchen Theophilakts stammen aus dem Zeitraum zwischen 933 und 956. Die Bekämpfung der Häresi bezieht sich auf drei Gruppen von Häretikern: die Anführer und Lehrer, jene die wegen der mangelnden religiösen Ausbildung verführt wurden, und jene die unbewußt zu den Mitläufern gehörten.

Der Patriarch gibt die Richtlinien für die Verfassung des Bannfluches. Angeboten sind mehrere Formulierungen. Aus einer von diesen Formulierungen kann man entnehmen, daß jener verflucht wird, der eigene Erfindungen predigt oder Aberglauben über Jungfrau Maria verbreitet, wie auch jener der an den Leib und das Blut Christi nicht glaubt. Eingeschlossen sind auch jene die über den Sohn Gottes lästern, indem sie behaupten, er wäre nur in der Phantasie, nicht in der Wirklichkeit ohne Sünde.

Kirchliche Richtlinien für die Verfolgung und Bestrafung der Häretiker sind zahlreich und mannigfaltig. Die gewöhnlichste Strafe ist der Bannfluch, allerdings ist das die letzte Maßnahme, die man trifft nach vielen mildereren Bekehrungsversuchen. Diese Häresi hat gerade in Bosnien und in Hum die tiefsten Wurzeln geschlagen, weil die »Krstjani« der »Bosnischen Kirche« das Wohlwollen der heimischen Herrscher und der Lehensherren genossen. Der Bannfluch als Strafmaßnahme war auch in Bosnien üblich und bezog sich sogar auf so angesehene Persönlichkeiten wie Rastudije, Radomir, Dražilo, Tvrdoš, Tvrtko, Tolko, ein Gast von Rade und andere. Aber selbst eine so harte Maßnahme wie der Bannfluch hat nicht viel geholfen. Die »Bosnische Kirche« und die »Krstjanen« haben sich erhalten bis zum Einmarsch der Türken, dann sind die meisten zum Islam übergegangen.

(übrs. I. TOMLJENVIĆ)